

TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA TALABALAR XOTIRASINI MUSTAHKAMLASH, RIVOJLANTIRISH VA TARBIYALASH YO'LLARI

Yerlepesova Xadisha Xudaybergenovna

*Nukus davlat pedagogika instituti Umumiy
pedagogika va psixologiya kafedrasi
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarning mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish, ixtisoslik fanlaridan mustaqil va ijodiy ishlash faoliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlarni o'tkazish jarayoni ketma-ketligi, talabalarning mustaqil va ijodiy ishlarini tashkil qilishning tarbiyaviy, ta'limiy ahamiyati haqida aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: talaba, oliy ta'lim, mustaqil ta'lim, ijodiy ishlash, mustaqil ish turlari, ijodiy qobiliyat, ijodiy fikrlash, o'quv maqsadlari, tadqiqot.

Oliy ta'lim mussasalari talabalarining ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishda mustaqil ishlarining ahamiyati juda katta. Mustaqil ishlar talabaning umumiy rivojlanishiga va kasbiy mahoratini o'stirishga xizmat qilishi kerak. Shuningdek, talabalarning mustaqil va ijodiy ishlarini tashkil qilish tarbiyaviy, ta'limiy ahamiyatga ham ega bo'lishi kerak. Tarbiyaviylik ahamiyati shundaki, talaba o'z bilimini oshirish va mustahkamlash uchun o'zini-o'zini tarbiyalab boradi. Ta'limiy ahamiyati esa talaba bo'sh vaqtdan samarali foydalangan holda mustaqil bilim olish jarayonining shakllanishiga olib keladi.

Turmushning har bir sohasida va ayniqsa o'qishda ko'p narsalarni esga olib qolish va esga tushirish talab qilinadi. Yangi materialni, zarur bo'lib qolgan bilim-malakani tezlik bilan esda olib qolish va xotira materialini tez va to'la-to'kis esga tushirish xotiraning mustahkam va kuchli ekanligini ko'rsatadi. Xotiraning bu sifatlari nimaga bog'liq bo'lishini quyidagi xotira qonuniyatlaridan bilib olish mumkin.

1 .Maqsadning qat'iyliigi va aniqligi. Maqsadni qat'iy va aniq qo'yish materialning mustahkam esda qolishiga sababchi bo'ladi. Isbot qilinganki, maqsad bu tarzda qo'yilmasa, material yodda qolmaydi yoki o'zlashtirish sust boradi. Ammo «men shu materialni, albatta, yodlab olishim kerak» degan maqsad qo'yilsa, u tez va mustahkam esda qoladi. Materialni doimo esda saqlab qolish yoki uni qisqa vaqt uchungina bilish maqsadi ham katta rol o'ynaydi. Shu narsa isbot qilinganki, hajmi va og'irligi barobar bo'lgan ikki xil material (masalan, she'r)ni o'rganib olish vazifasini o'quvchilarga topshirib, bulardan birinchisini ertaga, ikkinchisini esa bir haftadan keyin aytib berishlari haqida ularni ogohlantirganlar. Ammo ularni bir haftadan keyin emas, balki ikki hafta o'tkazib so'rganlarida, materialning birinchisiga ko'ra, ikkinchisi mustahkamroq esda qolganligi ma'lum bo'lgan. Ba'zi

o'quvchilar darsni ertaga o'qituvchiga aytib berish maqsadidagina o'zlashtiradilar. Bunday bilim mustahkam bo'lmaydi va tez unutiladi. Shu sababli darsni o'zlashtirishda uni doimo esda saqlab turish maqsadi bilan ishga kirishish va buni odat qilish lozim.

2. Diqqatning ahamiyati. Xotiraning mustahkam va sifatli bo'lishi diqqatning qanchalik faol va kuchli bo'lishiga ham bog'liq. Diqqatni bir nuqtaga to'play olmaslik, qunt bilan ishlay olmaslik xotiraning sifatini pasaytiradi va materialni esda saqlab qolish uchun ko'p vaqt sarf qilishni talab etadi. Chala diqqat bilan o'n marta takrorlashdan ko'ra, diqqatni mustahkam to'plab, bir-ikki takrorlash tez va yaxshi natija beradi, vaqt va kuch kam sarf qilinadi. Xotirasi bo'shligidan shikoyat qiluvchi kishilarning ko'pincha diqqatlari bo'sh va tarqoq ekanligi aniqlangan. Bu esa irodaga bog'liq. Irodasi bo'sh kishilar o'z diqqatlarini uyushtira olmaydilar, zo'r berib, chidam bilan ishlay olmaydilar, qo'ygan maqsadlariga erisha-olmaydilar. Iroda va diqqatning mustahkamligi ham o'zlashtirishning sifatini belgilaydi.

3. O'zlashtiriladigan materialning ma'nosiga tushunishning ahamiyati. Materialning ma'nosiga tushunmasdan, uni quruq takrorlay-verish usuli, ya'ni mexanik ravishda yodlash eng natijasiz noqulay usul bo'lib, unga ko'p vaqt va ko'p kuch sarflanadi. Materialning ma'nosiga tushunib, ya'ni uning mantiqiy asosini tushunib o'zlashtirish osonroq va mustahkamroq bo'lib, bu usul bilan esda qoldirilgan material unutilmaydi. Ongli o'zlashtirish uchun material ustida puxta diqqat bilan faol ishlash kerak. Materialning eng muhim qismini boshqa qismlardan fikran ajratib, uni ma'lum rejaga solish va dastavval uning muhim asosiy qismini o'zlashtirish va so'ngra qolgan qismlarini o'rganish kerak. Demak, materialni ongli o'zlashtirish uchun uni dastavval ana shunday tartibda ishlab chiqish, so'ngra uni takrorlash yo'li bilan xotirada mustahkamlash lozim.

4. Takrorlashning ahamiyati va uning eng yaxshi usullari. «Dehqon bo'lsang shudgor qil, mulla bo'lsang takror qil» degan maqol bor. Haqiqatdan ham o'zlashtirilishi lozim bo'lgan materialni takrorlamasdan esda saqlab qolish mumkin emas. Materialning mazmuni va ma'nosini tushunib olgandan keyin uni takrorlashga o'tish kerak. Busiz material esda qolmaydi. Ammo takrorlashning eng yaxshi usuli materialni ha deb o'qiyvermasdan, bir-ikki marta o'qib chiqib, uni kitobga qaramasdan o'z ichida qaytarish yoki gapirib berishdir. Bu usul juda yaxshi natija beradi, chunki u diqqatni faollashtiradi va kam vaqt oladi. Bu usul faol takrorlash deyiladi. Kitobdan boshni ko'tarmasdan, uni ketma-ket o'qiy berish mexanik esda qoldirishga suyanadi va uni miyada to mustahkam qolguncha takrorlayverishni talab etadi. Bu usulni esa sust takrorlash deyiladi.

Shuning uchun materialning mazmuni bilan tanishib bo'lgandan keyin uni darrov o'z-o'ziga aytib berish va qiynalib qolgan joylarda kitobga qarab o'zlashtirish usuliga odatlanish juda muhim. Shunisi ham borki, oz vaqt ichida ketma-ket takrorlashdan ko'ra, orasida biroz vaqt o'tkazib takrorlash yaxshiroq natija beradi. Bir she'rni birdaniga esda qoldirish uchun 16 marta takrorlash talab qilingan. Xuddi shu she'rning o'zini oradan vaqt o'tkazib, uni kuniga ikki martadan takror qilib borish esa faqat 8 marta takrorlashni talab qilgan. Shu sababli o'tgan materialni imtihon oldida to'xtovsiz takrorlashdan ko'ra, uni o'quv yili davomida vaqti-vaqti bilan qaytarib borish yaxshiroq natija beradi.

5. Materialning hajmi. Tez va mustahkam esda qoldirishda materialning katta-kichikligi, ya'ni hajmi ham ma'lum ahamiyatga ega. Material (doston, adabiy parcha)ning hajmi katta bo'lmasa uni butun holicha birdaniga o'zlashtirish ma'quldir. Katta materialni esa avvalo boshidan oxirigacha ko'rib chiqib, mazmuni bilan tanishish, keyin uni to'liq ma'no beradigan mantiqiy bo'laklarga taqsim qilish va har bir bo'lagini ayrim o'zlashtirish, so'ngra uni yana bir marta surunkasiga ko'zdan kechirish eng ma'qul usuldir. Ma'lum bo'lishicha, materialning mazmuniga e'tibor bermasdan, uni tasodifiy parchalarga bo'lib o'rganib olish uchun 45 marta takrorlash kerak bo'lgan. Xuddi shu materialning o'zini mantiqiy va tugal ma'no beradigan parchalarga taqsim qilib o'rganish uchun faqat 12 marta takrorlash kifoya qilgan.

6. Materialni idrok qilish usullari ham xotiraning sifatiga ta'sir ko'rsatadi. O'zlashtirish uchun zarur bo'lgan materialni avvalo idrok qilish, ya'ni uni ko'rish, eshitish kerak. Aniq, to'g'ri va mukammal idrok qilingan material yaxshi o'zlashtiriladi. Malumki, materialni qabul qilishda qancha ko'p sezgi a'zolari ishtirok qilsa, material ham shuncha yaxshi esda qoladi. Materialni mustahkam o'zlashtirish uchun uni ham eshitish, ham ko'rish, uning rasmini solib olish, sxemasini chizish yo'li bilan idrok qilish kerak. Bunda harakat a'zolari ayniqsa, muhim rol o'ynaydi. Shu sababli o'qish materiali ustida har qanday yozish-chizish mashqlari katta ahamiyatga ega va shu yo'l bilan o'zlashtirilgan material unutilmaydi. Shuni ham esda tutmoq kerakki, material qay ravishda idrok qilingan bo'lsa miyaga shu ravishda singib qoladi. Shu sababli o'zlashtiriladigan materialning tartibli, sistemali, to'g'ri, ravshan bo'lishi hamda o'zlashtirilishi lozim bo'lgan so'zlarning aniq talaffuzi, to'g'ri yozib olinishi katta ahamiyatga ega. Savod chiqarish davrida va chet tillarni o'rganishda imlo yozishdan ko'ra, kitobdan aynan ko'chirib yozish ma'quldir.

7. Materialni o'zlashtirish uchun eng qulay paytni bilish ham muhim ahamiyatga ega. O'qish materialini yodda olib qolish uchun eng o'ng'ay vaqt kechki vaqtdir. Kechqurun o'zlashtirilgan material yangi bir material yoki boshqa ta'sirotlar

bilan aralashib, chalg'ib ketmaydi. Kechqurun o'rganib olgan material ertalab yana bir-ikki marta takrorlansa, u juda mustahkam saqlanib qoladi. Ammo qiyin masalalarni yechish, murakkab material ustida isbbsh va ijod qilish uchun ertalabki vaqt eng qulay vaqtdir. Shunisi ham borki, o'qishda har xil fanlarga oid turli-tuman materiallarni o'zlashtirish kerak. Bularning xotirada aralashib ketib, bir-birini siqib chiqarmasligi uchun quyidagi qoidaga rioya qilmoq lozim. Bir-biriga o'xshash fanlarni ketma-ket o'qish ma'qul emas. Agar bir kunda tarix, adabiyot va algebra fanlaridan dars tayyorlash kerak bo'lsa, avval adabiyot darsini, keyin algebrani va so'ngra tarix darsini tayyorlash ma'qul. Bir darsni tayyorlab bo'lgandan keyin 5-10 minut dam olish kerak.

8. Kishining tajribasi, qiziqishi va ehtiyojlari ham xotiraning sifatiga va mazmuniga ta'sir qiladi. Ma'lumki, yangi materialni o'zlashtirish uchun uni eski materialga bog'lash lozim. Ilgarigi bilimlarimizga hech bog'lanmagan yangi material qiyinchilik bilan o'zlashtiriladi. Shuning uchun har qanday yo'llar bilan, ya'ni kitob, gazeta, jurnallar o'qish, ekskursiyalarga chiqish, muzey va ko'rgazmalarga borish, to'garaklarda ishtirok etish orqali tajriba orttirish fikr doirasini kengaytirishda katta ahamiyatga ega. Chunki odamning bilimi va tajribasi qancha boy bo'lsa, uning ongida har qanday assotsiativ va mantiqiy bog'lanishlar uchun qulaylik ham ko'p bo'lib, material ham tez va mustahkam o'zlashtiriladi. Albatta, kishining qiziqishi va ehtiyojlariga, uning maqsadi va kasb-koriga bog'liq narsalar, ayniqsa kishining bevosita faoliyati uchun zarur bo'lgan material tez va mustahkam esda qoladi hamda yodidan chiqmaydi.

Ma'lum bo'lganidek, xotiraning ahamiyati va qiymati shundaki, biz allaqachon idrok qilgan, bilib olgan narsalarni ko'p vaqt o'tgandan keyin ham esimizga tushira olamiz, hatto allaqachon unutilgan narsalarni ham esimizga tushirishimiz mumkin. Ammo biz faqat materialning o'zinigina emas, balki shunga daxldor barcha narsalarni ham, masalan, uni qachon, qayerda o'zlashtirganimizni ham aytib bera olamiz. Ya'ni shuning «tarixi»ni ham esimizda saqlab qolamiz. Shuning uchun ham biz o'z hayotimizda boshimizdan kechirgan voqelarni, o'z tarjimai holimizni bilamiz.

Xotirada saqlanib qolgan materialning tartibga solingan bo'lishi o'z navbatida uni tez esga tushirishga yordam beradi. Xotirasini o'stirmoqchi bo'lgan kishi, avvalo, materialni esga olib qolishda ham, uni esga tushirishda ham o'zini sistemaga, saranjomlikka odatlantirishi kerak. Nihoyat, bir narsani esda qoldirish va uni uzoq esda saqlash choralari hamda unutuluvchanlikka qarshi kurashish yo'llari to'g'risida yuqorida paragraflarda batafsil bayon qilingan tadbirlarni yaxshi bilish yo'li bilan

ham xotirani o'stirsa bo'ladi. Kishi o'z xotirasini o'stirish uchun hamisha o'zida esda qoldirish, esda saqlash va esda saqlagan narsalarni tez-tez esga tushirish qobiliyatini tarbiyalab o'stirishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'oziev E.G'. Psixologiya muammolari. T. "Universitet", 1999.
2. A.V.Petrovskiy. "Umumiy psixologiya", 1992 yil.
3. P.V.Ivanov, M. Zufarova "Umumiy psixologiya", 2015 yil.
4. A.N.Leont'ev. "Problem' razvitiya psixika" 5. E.Goziev. Psixologiya. 2012
5. Abdugaffarovna, O. K., & Kurbanovna, N. T. (2022). FEATURES AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF DIALOGICAL GENRES IN JOURNALISM (IN THE EXAMPLE OF TV INTERVIEWS). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 142-151.
6. Kalbaevna, K. Z. (2021). Social and Pedagogical Competency as an Important Component of Professional Training of Future Teachers. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 1241-1245.
7. Kurbaniyazova, Z. (2021). PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR SOCIAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITIES. *Central Asian Problems of Modern Science and Education*, 2021(3), 92-105.
8. Kurbaniyazova, Z. K. (2021). The role of social pedagogy in the professional training of future teachers. *World Bulletin of Social Sciences*, 4(11), 23-26.